

Farkas János

Kell egy társadalomtudós?

Az jut róla először az ember eszébe, hogy fiatalos. De csak abban az esetben, ha tudja, hogy az idén hetven éves. Mert Farkas János valójában nem fiatalos, hanem tényleg fiatal. Nem tudni, mi teszi azzá. Kitűnő szellemi és fizikai kondíciója? Vagy talán habitusa? Valószínűleg mindkettőnek szerepe van benne, hogy az a benyomásunk, egy pályája csúcán álló emberrel beszélgetünk. No persze, van itt valami más is. Fél évszázad óta katedrája van Farkas Jánosnak. Illetve pontosabban: fél évszázada mindig sokat van fiatalokkal. Hivatalosan és nem hivatalosan rengeteget foglalkozik velük. Ebből is adódhat, hogy mindenre gyorsan képes reagálni, mondhatnánk az esze mindmáig vág, mint a penge. Az ilyen ember nem ér rá megöregedni, szokták mondani. És az a bizonyos említett fél évszázad. Aki az 1950-es években kezdett el Magyarországon társadalomtudománnyal foglalkozni és máig sikerült az élvonalban megmaradnia, annak sokféle utat kellett bejárnia. Nem a rendszerváltás óta oly gyakran emlegetett damaszkuszi útról van szó. Nem arról van szó, hogy köpönyeget kellett volna cserélni. Hanem csupán arról, hogy figyelni kellett a valóságot. Az 1960-as évek elejétől a magyar tudóstársadalom nagyon sok tagja tette ezt. Társadalomtudósok is természetesen. Különbözően nem fejlődhetett volna az ismertén magas színvonalra a magyar közgazdaságtudomány, a szociológia, nem születhetett volna meg a 70–80-as évek fordulóján a politikatudomány. Farkas János éppen a szociológiában csinált egyedülállót. Pedig, mint a társadalom mélyrétegeiből származó, első generációs értelmiségi, kevéssé volt erre predesztinálva.

— Ha jól tudom, ön arról a tájról való, amelyről Illyés Gyula talán legismertebb munkájában, a Puszták népében festett felejthetetlen képet.

— Igen, a Fejér megyei Sárkeresztúron születtem 1933. március 11-én. Illetve nem pontosan Sárkeresztúron, mert ott csak anyakönyveztek. A községen kívül volt egy Külső-Püspökmajor nevű hely. Egy püspökségi birtok központját nevezték így. Anyai nagyszüleim éltek ott. Édesanyám, aki egyébként akkor már Siófokon lakott édesapámmal, hozzájuk ment haza szülni, odahívták a bábát.

— A Puszták népéhez tartozónak érzi magát?

— Azt hiszem, igennel válaszolhatok. Anyai ági nagyszüleim udvari cselédek voltak az említett urasági majorban. Apai nagyszüleim dégiel, illetve lajoskomáromiak, akár a Puszták népe modelljéül is szolgálhattak volna

Fejér és Tolna megye határán, Ozora vidékén. Édesapám szülei ugyancsak cselédek voltak. Apai nagyapám pásztorokodott. Juhász volt, de természetesen nem a saját nyáját terelgette. Gyermekkorom szép emlékei közé tartozik, amikor nála lehettem a kis bárányok születésekor. Édesapám fiatalemberként került Siófokra. Ő sajnos hamar meghalt. 1944-ben elesett valahol a harcokban, azóta is nyomozok utána, mindmáig sikertelenül.

— Mi ösztönözte szüleit arra, hogy otthagyják a pusztát?

— Édesapám bátyja ment elsőként Siófokra, ahol egy nagy magánkertészetben talált munkát. Ő hívta az apámat: gyere ide, ez mégiscsak egy üdülőhely, itt akármilyen munka jobb, mint amit az uradalomban találunk. Apám pedig hallgatott a bátyjára és Siófokon elkezdte tanulni az ács szakmát. Ácssegéd lett, majd saját erejéből a kőművességet is kitanulta. Erős gyakorlati érzékű, kiváló kéz ügyességű ember volt, aki mindössze négy osztályt járt. Reggeltől estig robotolt, kerékpáron járt. A Balaton-part védművei építésének nagy részén dolgozott. Részt vett például a tihanyi móló építésében.

— Hol volt a helye a családban az édesanyjának?

— Ő hordozta magában a magasabbra való törés ambícióját. Csak hat osztályt járt, viszont nagyon szeretett olvasni. Módos családoknál mindezenkedett. Kertészkedett, takarított, felszolgált, tehát csinálta, amit kellett.

— Miket olvasott az édesanyja?

— Sok mindent. Nagyon emlékezetes számomra, hogy előfizetett a Magyar Úriasszonyok Lapja című magazinra. Ez meglehetősen költséges mulatság volt egy szegény család számára. Apám nagyon csúnyán veszekedett anyámmal, mi több meg is verte, mert ő ebben csak a felesleges kiadást, sőt a flancolni vágyást látta. Az efféle konfliktusok ellenére anyám mindent elolvasott, amihez hozzájutott, így sok szépirodalmat. Én is beiratkoztam a Siófoki Gazdakörbe, elsősorban a könyvtára miatt. Ezen túl voltak budapesti értelmiségi ismerőseink, akiknek Siófokon üdülőjük volt, benne szép könyvtárral. Ezekben a könyvtárakban találkoztam először a népi írók munkáival. Kodolányi, Veres Péter, Szabó Pál műveire emlékszem például.

— Volt-e más ösztönzés is az édesanyja részéről?

— Ő állandóan ezt mondta: kisfiam, nagyon szegények vagyunk, te csak az eszed által juthatsz előre. Miután apám a háborúban eltűnt és itt maradtunk ketten, a legnehezebb munkákat vállalta el, hogy én tanulhassak. Dolgozott a tejiparban, különféle építkezéseken, betont hordott. Egyszóval férfiként robotolt. Én akkor megígértem neki, hogy tanulok és nem fogunk majd szegénységben élni.

— A háború után édesanyja még fiatalasszony volt. Abból a nyitottságból, ami neki természetes készsége lehetett, nem adódott-e valami változtatási lehetőség az új korszakban?

— Akkoriban nagyon pezsgő volt a kulturális élet és ő ügyesnek mutatkozott a színjátszásban. Így szinte magától értetődött, hogy beírták egy szegedi népművelési tanfolyamra. Ahogyan abban az időben mondták, gyors-

talpalón képezték ki népművelővé. Ennek nyomán lett a tabi járás népművelési előadója. Állandóan képezte magát, sokakkal ő ismertette fel, milyen nagyszerű dolog a népművészet, annak a közösségben való gyakorlása.

— Hogyan alakult az ön sorsa?

— Siófokon jártam elemi, majd polgári iskolába. A háború polgári iskolai tanulmányaimat megszakította. Így 1947-ben végeztem, kitüntetéssel. Ennek nyomán megkaptam Siófok község ösztöndíját a továbbtanuláshoz.

— Ez tehát nem állami, hanem helyi ösztöndíj volt?

— Igen, a helyi polgárok adták össze erre a pénzt. Így kerültem 1947-ben a veszprémi Batsányi János Népi Kollégiumba.

— Milyen hatással volt önre a NÉKOSZ?

— Ott nagy befolyása volt az Illyés Gyula neve által is fémjelzett Paraszt-pártnak. Rengeteg, akkor híresnek számító ember látogatott el hozzánk. Veres Péter, Rajk László például. Ezek persze ünnepnapok voltak. A hétköznapiakon meg nagyon intenzíven tanultunk, rengeteget olvastunk. A tanulás életforma volt számunkra. Órák után művelődünk és persze vitatkoztunk, ami ugyancsak az épülésünket szolgálta. Én egyébként is sajátos helyzetben voltam, mert ugyan a Batsányi Népi Kollégiumban laktam, de a piarista gimnáziumba jártam. Mivel a polgári iskolában sem felsőbb matematikát, sem latint nem tanultunk, nekem különbozoti vizsgát kellett volna tennem. Engem ezért a nyolc osztályos gimnáziumba az ötödik osztályba vettek fel magántanulónak. Végül azonban mégsem itt végeztem, mert kollégiumbéli társaim átcsaltak a kereskedelmi iskolába. Az négyéves képzést nyújtott. Ott jártam az elsőt és a másodikat. Közben nagy ember lettem: először osztály-, majd iskolatitkár. Akkor jött a nagy fordulat. Rákosiék felszámolták a NÉKOSZ-mozgalmat. Ez ismert történet. Összefüggött a Rajk-üggyel, a jugoszláv-kérdéssel, de leginkább azzal, hogy a rendszer nem viselte el a közvetlen demokrácia semmilyen formáját. Ekkor megszűnt a Batsányi János Népi Kollégium, bennünket, kollégistákat pedig kezdtek szétszórni. Engem hatodmagammal áthelyeztek a pápai kereskedelmi középiskolába. Ott már az állami kollégiumba kerültünk be.

— Rangos dolog volt pápai diáknak lenni.

— Ezért is tartottam megtiszteltetésnek, hogy egy év után megválasztottak a pápai ifjúsági szervezet titkárának. Ekkor beléptem az akkori kommunista pártba, a Magyar Dolgozók Pártjába. Méghozzá hittel és meggyőződéssel. 1951-ben részt vettem a berlini Világifjúsági Találkozón. Életre szóló élmény volt. Akkor ébredtem rá, milyen sokfajta kultúra van a világon.

— Hogyan dőlt el, hogy merre visz az útja az érettségi után?

— Miután mindig kitűnő tanuló voltam, nem kellett felvételi vizsgát tennem és bárhová mehettem volna. Szívem a közgazdasági egyetem felé húzott. Azonban közbejött egy véletlen. Felfedeztem a Szabad Nép című lapban egy közleményt, amelyben az állt, hogy a Lenin Intézetben filozófia szakos képzés indul és oda lehet jelentkezni.

— A Lenin Intézetnek régebben nagy híre volt, ma már azonban kevesen tudnak róla.

— Az Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészkarja mellett működött egy úgynevezett Orosz Intézet. Ebben kezdetben orosz nyelvtanárokat, fordítókat, tolmácsokat képeztek jó színvonalon. 1952-ben pedig filozófiai szakot is indítottak. Ez engem azért vonzott, mert Pápán, harmadikos és negyedikes koromban úgynevezett rádiós szemináriumokat vezettem az iskolatársaimnak filozófiából. A rádiós szemináriumok is a kor sajátos jelenségei közé tartoztak. Rádión adtak az egész ország területére szólóan instrukciókat egy meghatározott tanterv alapján. Az előadóknak aztán fel kellett készülniük. Hiába, hogy nem volt ez más, mint egy állítólag Sztálin által írt rövid szovjet párttörténet, nekem nagyon megtetszett. Még hozzá azért, mert életemben először kaptam egy rendszerezett világnézetet. Persze sokat olvastam és nagyon felkeltették az érdeklődésem a filozófiai stúdiumok. Mert persze nemcsak párttörténet volt az. A különféle korabeli brosúrák mégiscsak fontos dolgokról szóltak: az élet eredetéről, Isten létéről, illetve nemlétéről.

— Az ön nemzedéke, amelyet immáron a történettudomány is a Fényes szelek nemzedékének nevez, és amelynek tagjai nagyrészt a társadalom alsó rétegeiből származtak, igen erősen hitt abban az új világban. Amint szavaiból kitűnik, így volt ezzel ön is.

— Természetesen. Komolyan hittem én is, hogy lehetséges holnapra megforgatni az egész világot. Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy nekem soha nem a spekulatív filozófia tetszett igazán. Hiszen minden korábbi élményem azt sugallta, hogy azt a világot, amelyet magunk mögött hagytunk, meg kell változtatni. Nekem nagyon mély benyomásaim voltak a csendőrökről, akik kakastollas kalpagjukban igen délcegen tudtak végigvonulni a falun. Ha két csendőr végigment Siófok főutcáján, az jelentett valamit. De nemcsak közbiztonságot, hanem azt is, hogy ezektől, akik a hatalmat testéltetik meg, félni kell. Nagyon mélyen gyökerező emlékeim voltak a szegénységről, a különböző rétegekhez tartozó emberek közötti, gyakran megalázó különbségekről. Hiába volt apám törekvő és ügyes ember, sok esztendőn át csak alkalmi munka jutott neki. Azt pedig, hogy nekem apa nélkül kellett felnőnem, hogy az apámnak harmincnégy éves korában el kellett pusztulnia, egyértelműen a Horthy-rendszer bűnének tudtam be. Máig megválaszolatlan nagy kérdés számomra: mi dolguk volt a Szovjetunióban azoknak a százezreknek, akik a harctéren estek el, rokkantak meg, illetve lettek hadifoglyok.

— Származás és sors. Együttesen jó táptalajul szolgálhatott egy sajátos küldetéstudathoz.

— Valóban volt bennem is egy erős küldetéstudat, mint a korosztályomban általában. Így jelentkeztem az Orosz Intézet filozófia szakára. Egy esztendeig jártam a Mikszáth térre, a volt piarista gimnázium épületébe. Ezután nevezték el az Orosz Intézetet Lenin Intézetnek. Ez az Eötvös Loránd

Tudományegyetemnek egy meglehetősen önállósodott tagozata volt. Ebben az intézményben tovább erősödött bennünk a tudat, hogy belőlünk lesz majd az új elit. És ennek volt is szociológiai alapja. Hiszen egy jól láthatóan korszerűtlen struktúrájú Magyarországból kellett egy modernebbet létrehozni. Ehhez pedig bizonyos hátrányos helyzetű társadalmi rétegek felemelkedéséhez is szükség volt.

— Amikor ön a filozófiai tanulmányait végzi, érdekes dolgok történnek. 1953-ban meghal Sztálin és azután sok minden megváltozik.

— Az én világtételemben az első repedések korábban keletkeztek. Középiszkolai osztályfőnököm, Sándor József, a rendszer nagy kritikusa volt, sokat beszélgetett velem. Majd, miután apámat 1947-ben holtta nyilvánították, édesanyám 1951-ben férjhez ment. Nevelőapám Witzl Károly zenész lett, akit a németek és az oroszok egyaránt meghurcoltak. A helyi Korona vendéglőben muzsikált és mindent nagyon rossz színben látott. Egy kis tabi parasztházban laktak édesanyámmal. Ott szembesültem a valósággal. Halottam, hogy lesöprik a padlásokat, sanyargatják a népet. Eleinte azt hittem, hogy amit hallok, az nem lehet igaz. Úgy gondoltam, hogy valami helyi kiskirály túlkapásairól lehet szó. Láttam ugyan, hogy a társaimnak is hasonlóak az otthoni tapasztalati, de néhány hét pesti tartózkodás után elmosódtak a hazai élmények. Egy ideig így hajladoztunk ide-oda. Ekkor jött Sztálin halála, majd 1953 nyara. Hihetetlenül nagy hatást gyakorolt ránk Nagy Imre miniszterelnöksége.

— Éppen 1953-ban azonban valami más szólt bele az ön életébe.

— Bár Veszprémben nagyon jól ment nekem a röplabdázás, nem igen érdekelt, hogy azt mondták, tehetséges atléta válna belőlem. Az egyetemen viszont meghirdettek egy atlétikai versenyt. Elindultam, budapesti főiskolai bajnok lettem a távolugrásban és a 100 méteres síkfutásban. A Népsport igen melegen méltatta a teljesítményemet. Két hét múlva az országos főiskolai bajnokságon győztem ugyanezekben a számokban. Másnap felkérésre Sír József, az atlétikai szövetség főtitkára.

— Nem árt rá emlékeztetni, hogy ebben az időben Magyarország atlétikai nagyhatalom volt olyan futókkal, mint a sokszoros világrekorder Iharos Sándor, és Sír József volt a magyar atlétika pápája. A Népstadionban 100 ezer néző előtt születtek a kiválónál kiválóbb eredmények.

— Óriási élményem volt, hogy 1954 májusában, amikor a magyar futballválogatott 7:1-re verte az angolokat, a szünetben 4x400-as váltófutás volt több csapat részvételével. Olyan nagyságokkal futottam, mint Iharos vagy Rózsavölgyi. Ehhez persze az kellett, hogy azon a bizonyos országos főiskolai bajnokságon az egész magyar ifjúsági válogatottat megverjem. Pedig még rajtolni sem tudtam igazán. Ugyanez volt a helyzet a távolugrással. Soha senki nem tanította nekem a technikát. Erre Sír Józsi bácsi azonnal betett a felnőtt válogatott csapatba. Ekkoriban kerestek Európa bajnok távolugróknak, Földessy Ödön mögé egy tehetséges fiatalat. Azt mondták nekem: te leszel a Dönci mögött a második számú válogatott. Ezután elkezdtek ne-

kem tanítani a technikát, hogyan kell elrugaszkodni, homorítani. Így felokosítva egy méterrel kisebbet ugrottam, mint tudatlanul.

— Tehát egész véletlenül felrémlt ön előtt egy sportkarrier lehetősége is.

— Bekerültem a híres Simek Franci bácsi iskolájába, amit istállónak neveztek. Itt edzett a magyar középtávfutók krémje. Közülük majdnem mindenki válogatott lett. És közöttük kezdtem én eltávolodni a politikától. Dél előtt tanulás, azután irány a Mező utca, a BEAC pálya. Utólag végiggondolva az volt a helyzet, hogy egyre kevésbé értettem a világot. Kezdttem egykor lobogó hitemet elveszíteni. Így következett el 1956. Amit a mából visszanezve nem is érthet meg az, aki nem élte át az eseményeket. Én nem tudnám megmondani ma sem, hogy ki robbantotta ki a forradalmat, de azt tudom, hogy mi, párton belüli fiatalok elképesztően lázadó szelleműek voltunk.

1956 tavaszán nagy árvíz volt a Dunán, amely elpusztította Mohács környékét. Minket a Mohácsi szigetre vezényeltek nyáron az újjáépítési munkálatokhoz. Emlékszem, mekkora megkönnyebbülést jelentett számomra, hogy Budapestről a nehéz, de roppant hasznos fizikai munkába lehetett menekülni. Valamikor október közepén kerültem vissza Budapestre az egyetemre. És akkor – mondhatnám, csoda folytán – katonai behívóval Tabra rendeltek. Jelentkeztem a hadkiegészítő parancsnokságon és másnap indultam volna vissza. Anyám hajnalban bejött a szobába, ahol aludtam és azt mondta: fiam, hallgasd, mit mond a rádió. Akkor még az a szöveg ment, hogy ellenforradalmi erők lövik a rádiót. Fasiszta bandák itt és ott. Erre mit mondhat egy anya? Fiam, nem mész sehová. Én is úgy gondoltam, legjobb lesz, ha várok. Így történt, hogy Tabon éltem át az októberi-novemberi napokat. Ami a különböző forrásokból oda lejutott, annyit tudtam.

— Mikor került vissza Budapestre?

— Először nem én kerültem vissza, hanem a menyasszonyom, majdani feleségem jött le Tabra, aki ugyancsak a Lenin Intézetben tanult, nálam két évvel lejjebb. Vele 1956 augusztusában eljegyeztük egymást. Ő iszonyú személyes élményekről számolt be. Csepelről járt be Pestre. A HÉV még járt, de a Boráros térről gyalog kellett menni a Szabadság térig, ahol az intézetünk akkor volt. Így hát látta a lerombolt körutakat, a kilőtt tankokat, a szénne égett halottakat. Az egyetemen valamilyen módon megszerezte a sportolásért járó kalóriapénzemet és azt hozta le Tabra. Amíg nem indult be az oktatás – körülbelül 1957 februárjáig – addig ott is maradtunk. Azután visszamentünk, hogy befejezzük a tanévet. Ez egyben azt is jelentette, hogy én diplomáztam.

— Tehát új szakasz kezdődött az életében.

— Egyfelől a Budapesti Műszaki Egyetemre hívtak, másfelől a Veszprémi Vegyipari Egyetemre, egyaránt filozófiát oktatni, tanársegédnek. Veszprém mellett döntöttem. Ismertem is a várost és Budapesthez képest nyugalmas helynek számított. Nem volt szétlőve, más volt a hangulata. Ráadásul kollégiumi nevelőállást is ajánlottak. Ez azonnal megoldotta a lakásproblémámat, ami Budapesten teljesen lehetetlen lett volna.

— A Kádár-rendszer konszolidációjával megkezdődött az ön konszolidációja is.

— Valóban termékeny évtized kezdődött az életemben. Filozófiát és logikát kezdtem tanítani, de rövidesen elkezdtem foglalkozni a szociológiával is. Kitűnő kapcsolatom lett a hallgatóimmal. És nem csupán életkori okok miatt és nem csak azért, mert közöttük éltem a kollégiumban. Szerencsésen ráéreztem, hogy a világ kinyílt körülöttünk és például olyan speciális kollégiumokat hirdettem meg, amelyeken az európai polgári eszmékről tartottam előadásokat, illetve vitatkoztunk a diákjaimmal. Ma ez nem tűnik túlzottan merész dolognak, de akkor progresszív és igen gyümölcsöző újításnak számított.

— Önt elsősorban szociológusként ismerik. Hogyan került kapcsolatba a tudományával?

— 1964-ben Budapestről jött az egyetemünk rektorához egy kérés: az ismert szociológust, Szalai Sándort el kellene az intézményünkben helyezni. Őt mint szociáldemokrata politikust 1950-ben egy törvénytörő perben elítélték. 1956-ban szabadult a börtönből, de továbbra is gyanakodva nézték a tevékenységét, ezért Budapesten nem tudott megfelelő pozícióba kerülni. Így merült fel, hogy esetleg Veszprémben taníthatna az egyetemen. Rektorunk hozzám fordult: ki ez a Szalai? — kérdezte tőlem. Hát én körülbelül tudtam. Mert hála Istennek már tudtam, mi az a szociológia, így azt is, ki az a Szalai Sándor. Ennek alapján személyes garanciát vállaltam érte. Ez nagyon fontos mozzanat volt az életemben. Ettől az időtől kezdve ugyanis ő lett a mentorom. Ennek nyomán lettem én valóban szociológus. Nekem nincs szociológusi diplomám. Az én egyetemem Szalai Sándor volt. Ő volt a mesterem. Persze volt sok korábbi olvasmányélményem. De a valódi indítást Szalai Sándortól kaptam. Annál inkább, mivel soha nem felejtette el nekem, hogy akkor kiálltam mellette. Az volt a véleménye, hogy nekem köszönhettem a tudományos pályára való visszatérést.

— Mit csinált Szalai Sándor Veszprémben?

— Címzetes egyetemi tanári címet kapott. Két speciálkollégiuma volt: egy iparszociológiai és egy kutatásszociológiai. Ma is őrzöm a tematikáit. Részt vettem az óráin. Szerveztem rájuk a hallgatóságot. Számomra persze az volt a legfontosabb, hogy nagyokat beszélgessek vele. Hogy ezek a beszélgetések mennyire gyümölcsözőek voltak, azt mi sem mutatja jobban, mint az, hogy neki köszönhetem, hogy megtanultam angolul.

— Korábban milyen nyelvet ismert?

— Az orosz és a németet. Viszont ahányszor csak kérdeztem tőle, mit tanácsol, mit olvassak, mindig angol nyelvű könyveket és folyóiratokat nyomott a kezembe. Azután mikor a következő héten jött Veszprémbe, megkérdezte: — elolvastad? — Erre én: — Sándor, mondtam már neked, hogy nem tudok angolul. — Mire ő, a következő héten: — na, még mindig nem tudsz angolul? Ilyenkor aztán mesélni kezdett és elmondta például, hogy ő a börtönben tanult meg oroszul és a kibernetikáról szóló könyveket fordí-

tott oroszról magyarra, amelyek persze a fordító neve nélkül jelentek meg. És ez volt a tanulság: ha én meg tudtam tanulni az oroszot a börtönben, miért ne tudnád te megtanulni az angolt szabadlábodban. Erre nagyon elszégyelltem magam és belevágtam a tanulásba.

— Közben belekóstolt a gyakorlati szociológiai kutatásba is.

— A Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutatócsoportja megbízásából a Veszprémi Vegyipari Egyetemen végzett mérnökök életútját vizsgáltuk 1965-től. De végeztünk Veszprém megyében nemzeti önismeret és előítélet vizsgálatot 1968-ban és foglalkoztunk a vallásosság Veszprém megyei megoszlásával is.

— Az 1960-as évek végén viszont elhagyta Veszprémet.

— 1968-ban történt, hogy Óvári Miklós, aki akkor az MSZMP Központi Bizottsága tudományos és kulturális osztályának vezetője volt, továbbá Nagy Miklós, a későbbi oktatási miniszter, Budapestre hívott. Kérdezték, hogy ismerem-e Hegedűs Andrást? Hogyne, mondtam, hiszen az 1965-ös kutatásunkat az általa 1963-ban létrehozott akadémiai kutatócsoport megbízásából végeztük. Többször találkoztam vele és munkatársával, Márkus Máriával is. Sokat tanultam tőlük, főleg a szociológiai kutatás módszertanát illetően. Erre Óvári és Nagy felkért engem, hogy írjak egy feljegyzést a szociológiáról. Egy tanulmányt készítettem, amelyben teljes mértékben kiálltam a szociológia mellett. Szó sincs róla, hogy olyan naiv lettem volna, hogy ne tudjam, mi a baj a szociológiával a csehszlovák válság esztendejében. Természetesen az volt, hogy kritikai társadalomtudományként művelték.

— Talán érdemes megemlíteni, hogy abban az esztendőben vagyunk, amikor útjára indult a magyar gazdasági reform, ahogyan akkor nevezték: „az új mechanizmus”. A magyar reformtörekvésekre hallatlan gyanakvással néztek a Szovjetunióban, de a többi szovjet-zónabeli országban is. És ekkor jött a „Prágai tavasz”, amely a dogmatikusok, a sztálinisták számára ékesen bizonyította, hogy mindenféle engedmény azonnali veszélybe sodorja az úgynevezett létező szocializmust. A társadalomkritikus szociológia meg egyenesen a politikai rendszer megdöntésének a rémét vetítette a balosok elé.

— Jómagam is ebből indultam ki. Ezért az fejtegettem – ami egyébként meggyőződéseim is volt – hogy igenis szükség van a marxista szociológiára. Szüksége van rá a társadalomnak, de a politikai vezetésnek is. Már a Szalai Sándorral való megismerkedésem előtt azért kezdtem foglalkozni a szociológiával, azért fogtam bele az oktatásába is, mert a történelmi materializmussal nem nagyon tudtam mit kezdeni. Annak a társadalmi struktúráról alkotott hallatlanul mechanikus felfogása – munkásosztály, parasztság, értelmiség – egyáltalán nem egyezett azzal a valósággal, ami engem körülvevett. Talán jól jellemzem a helyzetet, hogyha azt mondom: a kor levegőjében benne volt a szociológia és erről normális társadalomkutatónak nem lehetett tudomást nem venni.

— Mit gondol utólag? Miért éppen önt kérték fel ennek az anyagnak a megírására?

— Azt hiszem, hogy én a legfelső politikai vezetés számára nyilván egy megbízható fiatal vidéki káder voltam, aki nincsen benne a pesti brancsokban. Ugyanakkor feltehetően azt is tudták, milyen a viszonyom Szalai Sándorhoz. Valószínű, hogy nem is kívánták megszüntetni a szociológiai kutatásokat, de az is valószínű, hogy szerették volna, ha azoknak nem a – ma már így mondjuk, de akkor nem így mondtuk – mindinkább ellenzékivé váló Hegedűs András a zászlóvivője. Minderről nekem az adott helyzetben persze nem volt világos képem. Azt viszont tudtam, hogy a szociológiát bármi áron meg kell tartani. Erről szólt a tanulmányom. Remélem, az a maga módján hozzájárult ahhoz, hogy noha Hegedűs nem maradhatott a szociológia első számú reprezentánsa, a szociológia tudománya töretlenül tudott fejlődni Magyarországon.

— Az ön pályája azonban csak részben vezetett a szociológián át az informatikához.

— A dolog egészen iskolásgyerek-koromig nyúlik vissza. Akkor került a kezembe egy könyv, amelynek ez volt a címe: A gépek csodavilága. Ebbe annyira beleszerettem, hogy egy ideig úgy gondoltam, mérnök leszek. Annyi bizonyos, hogy ettől kezdve nagyon érdekelték a műszaki problémák. És általában a tudomány és a technika. 1955-ben pedig az történt, hogy edzésre mentem, ahol az edzőm azt mondja nekem: – János, nem tudom, hallottad-e, meghalt Einstein. Te mégiscsak filozófus vagy, mit tudnál nekünk róla mondani? – Erre én azt mondtam: – Franci bácsi szégyellem, de csak egy pár közhelyet. – Mire ő: – kár, hogy te sem tudod. – Erre beültem a könyvtárba és minden fellelhető munkát elolvastam Einsteinről. Azután elkezdtem járni az Eötvös Fizikai Társulat üléseire. A nagyszerű Novobátzky Károly, a relativitáselmélet szakértője tartott ott előadásokat. De beültem a természettudományi kar fizikai előadásaira is. Szóval alaposan bedolgoztam magam a témába. És akkor azt mondtam az edzőmnek: – Franci bácsi, most már nagyon szívesen beszélek Einsteinről. – Szóval rájöttem, hogy filozófiai szempontból milyen hallatlanul érdekes a tér és az idő problémája. 1956-ban pedig írtam egy több mint 200 oldalas tudományos diákköri dolgozatot Einstein tér és idő elméletének filozófiai problémáiról. El is nyertem az egyetem és a minisztérium közös nagydíját. Ennek pedig az lett a következménye, hogy 1959-ben a doktori értekezésemet a relativitáselméletből írtam. Fényes Imrénél, a világhírű kvantumfizikusnál doktoráltam. Neki annyira tetszett a munkám, hogy azt mondta, akár kandidátusi disszertáció is lehet belőle. Ezen felbuzdulva iratkoztam be az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Karán az elméleti fizika szakra. Igaz, ehhez az is hozzájárult, hogy miután a vegyipari egyetemre kerültem, úgy gondoltam, hogy illő lenne ott is diplomát szereznem. Ám Benedek Pál, a kiváló vegyész azt mondta nekem, hogy ma már a modern kémiát fizikai alapokon művelik. Ezért hát az elméleti fizika szakot végeztem el. Ekkor jött

Szalai Sándor. Őt akkoriban nagyon erősen foglalkoztatta a tudomány- és a kutatásszervezés problémája. Azt hajtogatta, hogy a dolgok struktúrája a legfontosabb. Azt javasolta nekem, hogy kandidátusi témául válasszam a modern tudományok rendszerezését. Azt mondta, hogy a tudományokat, a kutatásokat mindig a cél, a funkció felől kell megszervezni. Ebben a felfogásban nincsenek alap- és segédtudományok, csak problémák. Ezek megoldásához pedig onnan kell összeszedni az ismereteket, ahol megtalálhatók. Így lehet együttműködést teremteni a matematika, a szociológia, a fizika és más egyéb tudományok között. Tehát egy tudomány- és kutatásszervezési szemléletet igyekezett érvényesíteni. Ebből a témából jelentkeztem tehát aspirantúrára és kiderült, hogy ennek nincs megfelelő magyar szakértője. Akkor nekem valaki azt ajánlotta, mivel én a Lenin Intézetben jól megtanultam oroszul, menjek a Szovjetunióba aspirantúrára. Így lettem levelező aspiráns 1964-ben és 1967-ben védtem meg a kandidátusi disszertációmot Moszkvában, a Lomonoszov Egyetemen. Évente kétszer egy hónapot töltöttem kint. Munkám eredménye, *A modern tudomány szerkezete* címen idehaza is megjelent könyv alakban. A címen is érezhető Szalai Sándor hatása, de a tartalom is. Hiszen azt fejtegettem könyvemben, hogy nincs a tudományoknak kitüntetett rendszere, nem egyetlen szisztéma szerint rendszerezhetők a tudományok. Mindig a feladattól, a céltől, a gyakorlattól függ a rendszerezés módja. Itt is a relativitás gondolatával operáltam, amely szerint nincsenek abszolút érvényű rendezőelvek. Moszkvában ebből konfliktusaim is voltak, mert ott többen úgy értékelték, hogy ez a marxizmus negációja. Számomra viszont az volt a fontos, hogy munkámban megjelent egy relativisztikus világkép, amelyet kezdtem kivetíteni a társadalomra. Járt ez gyakorlati haszonnal is. A KGST-ben én lettem a Tudományos Technikai Forradalom témájában a koordinátor.

— Kapcsoljuk ide megint a szociológiát.

— 1968 decemberében ismét hívatott Óvári Miklós és Nagy Miklós. Kezembe nyomtak két dossziét és azt mondták, mielőtt beszélgetnénk, olvasam el őket. Az egyikben lényegében arról volt szó, hogy Hegedűs Andrást le fogják váltani az akadémiai szociológiai kutatócsoport éléről. A másikban pedig arról, hogy az akadémia filozófiai intézetének éléről menesztik Szigeti Józsefet.

— Ahogyan azt akkoriban a humoristák mondták, kajakos nemzet vagyunk: egy csapás jobbra, egy csapás balra. Hiszen a pártközpontból nézve Hegedűs jobbosnak számított, Szigeti meg nemcsak a pártközpontból, hanem az értelmiségi köztudat felől nézve is a sztálinizmus megtestesítője volt.

— Épp erre gondoltam én is, miután a két anyagot elolvastam. Csak akkor még nem tudtam, milyen módon érinti ez az én személyemet. És nem alap nélkül juthattam arra a következtetésre is, hogy a szélsőbalosnak számító és a reformszellemiség számára teherként jelentő Szigeti helyét szánják nekem, hiszen akkor azért még elsősorban filozófusként ismertek

engem. Ezért is vártam szorongva az olvasást követő beszélgetést. Arra gondoltam, hogy te jó Isten, most akarnak belőlem filozófust csinálni, amikor én már elköteleztem magam a szociológiának? És akkor mint a vilámcsapás, úgy ért engem, amit Óvári Miklós mondott. Azt közölte velem, hogy létrejön a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutató Intézete, amelynek Kulcsár Kálmán lesz az igazgatója, rám pedig mint igazgatóhelyettesre számítanak. Gondolkodási időt kértem. És nem csupán azért, mert meglepett az, hogy milyen feladatot szántak nekem. Hanem azért is, mert akkor már volt két fiunk, a feleségem középiskolában tanított Veszprémben, ott nagyon otthon éreztük magunkat, tehát egy teljes életformaváltás problémáit is elénk állították. A feleségemmel alaposan végiggondoltuk a dolgot. Közben megismerkedtem Kulcsár Kálmánnal, akinek persze a munkáit olvastam, főképp szociológiatörténeti összefoglaló művét tartottam nagyra. Kiderült, hogy szimpatikusak vagyunk egymásnak. Így aztán igent mondtam Óváriék felkérésére.

— Mi történt, amikor Kulcsár Kálmán és ön megjelent a szociológiai intézetben? Bizonyára nem volt irigylésre méltó helyzet.

— Valóban nem. A munkatársai nagyon szerették Hegedűs Andrást. Ferge Zsuzsa, Heller Ágnes, Losonczy Ágnes, Márkus Mária, Szesztay András, Varga Károly, Varga Iván és a többi kitűnő szociológus az ő híve volt és a neve által fémjelzett társadalomkritikai irányzatnak.

— Önöket pedig komisszároknak tartották.

— Ezt tudtuk. De azt is végiggondoltuk, hogy a politikát nem szabad hergelni. Ezért azt a felfogást képviseltük, hogy a szociológiát szaktudományként kell művelni. Ma már ezt senki nem vitatja, akkor azonban alig volt valaki, aki ezzel egyetértett. Nem akarom eldönteni, kinek lett igaza. Én mindenesetre úgy ítélem meg az én 1969 és 1974 közé eső igazgatóhelyettesi tevékenységemet, hogy az segített abban, hogy a szociológia, mint szaktudomány Magyarországon megerősödjön.

— Emellett azonban nyilván szakmailag is bizonyítania kellett.

— Természetesen. Arra gondoltam, hogy a szociológiában valami olyasmit kell csinálnom, amiben tudom hasznosítani azt a kapcsolati tőkém, amit a veszprémi éveim alatt felhalmoztam. Hiszen ott egy nagyon kis területen együtt volt az egyetem, a Magyar Tudományos Akadémia Műszaki Kémiai Kutató Intézete – amelynek nem kisebb ember volt az igazgatója, mint Korach Mór, a zseniális vegyész – két ipari kutató intézet, végül egy ipari technikum. Ezen túl igen erős vegyipar volt a megyében. Szalai Sándorral is konzultáltam, neki is az volt a véleménye, hogy gyümölcsöző volna megvizsgálni, milyen az ipar és a kutatás közötti együttműködés. Az is ösztönzött, hogy láttam, nagyon jó kutatóink vannak, az emberi-baráti kapcsolatok nem rosszak a tudományos és gyakorlati szakemberek között, ugyanakkor egyre inkább érezhetővé vált, hogy ez az ország nem ott tart a tudományos eredmények alkalmazásában, ahol kellene. Hogy milyen is a valóságos helyzet, annak kiderítéséhez pénz kellett. Ennek megszerzésé-

ben sokat segített nekem Polinszky Károly művelődésügyi miniszterhelyettes, a veszprémi egyetem egykori rektora. Így kezdődött egy háromesztendő kutatás, amelynek eredményeképp született 1974-ben megjelent könyvem, *Az ötlettől a megvalósulásig*.

— Ön tehát az 1970-es évektől – mondhatni máig tartó folyamat eredményeképp – válik tudomány- és technika szociológussá.

— Valóban folyamatról van szó. Azt hiszem, a modern tudományosság szempontjából nézve tipikusnak nevezhető a pályám. Azoknak a szakembereknek a nagy része, akikkel tudományos és emberi kapcsolataim vannak, az enyémhez hasonló karriert futottak be. Indulásukkor eszükben sem jutott, hogy az lesz belőlük, ami, hiszen az a szakma, amelyben mai eredményeiket érik el, pályájuk megkezdésekor esetleg még nem is létezett.

— Lássuk azért pályája néhány állomását.

— 1980-ban lettem akadémiai doktor. Disszertációm *A műszaki fejlődés szociológiája* címen írtam.

— Ez a munkája kritikai vagy szakszociológiai műnek tekinthető?

— Azt hiszem, egyszerre mindkettőnek. Úgy gondolom, hasznom származott abból, hogy komolyan vettem azt, hogy a szociológiát szaktudományként kell művelni. Mert a szakmát különben nem is lehet tisztességesen megtanulni. Ugyanakkor éppen a szakmai alapokra épülve bontakozott ki egyre inkább a kritikai magatartásom, a fennállóval való szembenállásom. Teljesen objektív tudományos vizsgálódások eredményeképp jutottam el oda, hogy meggyőződésemmé váljon, hogy a szocialistának nevezett rendszer lényege jelenti a tudományos-technikai innováció legnagyobb akadályát.

— Közben állást is változtatott.

— 1973 végén köszöntem el a szociológiai intézet igazgatóhelyettesi pozíciójától. Akkor nem csupán az volt elégtétel a számomra, hogy úgy éreztem, megszilárdult az intézet helyzete, hanem az is, hogy munkatársaim egy csoportja, például Ferge Zsuzsa, Heller Ágnes, Losonczy Ágnes, Szélényi Iván meghívott ebédre a Várba, a Fekete Holló nevű étterembe. Ennek a dolognak a másik oldalán viszont az állt, hogy ekkorra már megfogyatkozott az irántam érzett politikai bizalom. Úgy tűnt, az a vélemény alakult ki rólam, hogy lepaktáltam az ellenzékkel.

— Mennyi volt ebből az igazság?

— Talán annyi, hogy nem lettem ellenzékellenes.

— A szociológiai intézettől nem vált meg.

— 1974-ben kaptam egy félesztendő londoni ösztöndíjat, és miután Angliából visszatértem, az intézetben Kulcsár Kálmán támogatásával létrehoztam a tudomány-technika szociológiai osztályt. Olyan tehetséges emberekkel kezdtem el a munkát, mint Tamás Pál, Varga Károly, Balázs Katalin és a továbbiakban sok külső munkatárssal dolgoztunk. Köztük viszont már voltak ellenzékiek. Például Hegedűs B. András, Petri György, Zsille Zoltán.

— Az intézeti tevékenységén túl mindig megmaradt egyetemi embernek.

— Miután eljöttem Veszprémből, a Budapesti Műszaki egyetemen kezdtem tanítani. 1971-től címzetes egyetemi docens, 1981-től pedig címzetes egyetemi tanár voltam. Ilyen minőségemben keresett fel 1984-ben Kulcsár Kálmán és Huszár Tibor. Mivel mindvégig szociológiát oktattam, noha az addig nem volt hivatalos tárgy az egyetemi oktatásban, rám bízta a szociológiai tanszék megszervezését. Igyekeztem olyan szakembereket odavinni, akiknek műszaki képzettségük is volt, például mérnököket, matematikusokat. Már csak azért is, mert világos volt, hogy a műegyetemen olyan szociológiát kell tanítani, amire az intézmény vevő. Tehát nem az akkoriban divatos témákról, a szegénységről, az életmódról vagy a társadalmi struktúráról kellett ott értekezni. Ezért a mi témáink olyasfélék lettek, mint a szervezetszociológia, a tudomány és technika-szociológia. Később rájöttem, hogy nagy az érdeklődés a környezetszociológia iránt. Mindegyikből írtam tankönyvet is. Ahogy haladtunk előre az időben, egyre inkább látható volt, hogy az informatika jelentősége hihetetlen sebességgel növekszik. Nem egyszerűen azt tapasztaltuk, hogy a számítógép, ha akarjuk, ha nem, belép az életünkbe, de azt is, hogy a különféle tudományok egyre kevésbé tudnak megenni a nélküle. Hogy egy sereg műszaki feladat, vagy mondjuk a genetika tudományának napirenden lévő problémái megoldhatatlanok más eszközökkel.

— Amint az eddigiekből kiderült, mindig szorgalmazta a társadalom- és a természettudományok közötti együttműködést. Az 1960-as, 1970-es évek fordulójától ön volt az, aki a magyar tudományos életben a legintenzívebben foglalkozott a tudomány és a technika szociológiájával. Mondhatni, ön terjesztette el Magyarországon ezt a tudományt. Milyen állomásai voltak ennek a munkának?

— Még az Akadémia Szociológiai intézetének igazgatóhelyetteseként kaptam egy fontos feladatot. Akkoriban indultak meg a KGST-n belül a Tudományos Technika Forradalommal kapcsolatos munkálatok. Ezeknek én lettem a magyarországi koordinátora.

— Milyen kérdésekkel foglalkoztak?

— Például a tudománytan alapjaival. Olyan dolog volt ez, mint amit ma „science of science”-nek nevezünk, vagyis amikor a tudomány önmagát kezdi vizsgálni. A híres angol fizikus, John Desmond Bernal vetette fel azt a kérdést, hogy a tudomány mindent vizsgál, csak éppen önmagáról vagyis a tudományról nem mond semmit. Meg kell mondjam, az a nemzetközi tudóstársaság, amely a KGST keretén belül ezekkel a kérdésekkel foglalkozott, nemigen érdeklődött a gyakorlati problémák iránt. Eléggé magányosan foglalkoztam a műszaki fejlesztés és az iparszociológia problémáival.

— Hogyan jutott el a számítástechnikához?

— Miután eltávoztam a szociológiai intézetből, ámde félállásban ott maradván létrehoztam a már említett Tudomány-technikai szociológiai osztályt, kaptunk az Akadémiától egy megbízást. Az volt a feladatunk, hogy

rekonstruáljuk a magyar számítástechnika történetét. Tamás Pállal, aki Kijevben kibernetika szakon végzett, igen jó társaságot hoztunk össze erre a munkára. Így végig tudtuk interjúolni a magyar számítástechnika fontos alakjait. Meg is írtuk a könyvünket Bit korszak címmel. Akkor minket az érdekelt elsősorban, mert ez tűnt a legfontosabb szociológiai problémának, hogy kikből lesznek a számítástechnikusok. És nagyon érdekes eredményekre jutottunk. Azt tapasztaltuk, hogy a zongoraművésztől kezdve a kiugrott papon keresztül az arisztokrátaig igen sokféle emberrel találkoztunk. Ami szociológiai szempontból érdekes: nagy számban úgynevezett osztályidegenekkel. Olyan emberekkel, akik számára a kor nem kínálta a mobilitás megfelelő lehetőségeit. Ők, hogy úgy mondjam, a számítástechnikában kaptak valamiféle mentelmi jogot. Ha egész pontosan akarok fogalmazni, azt kell mondjam, nem annyira a számítástechnikával, mint inkább a számítástechnikusokkal találkoztunk ekkor.

— Ez volt tehát az első munkájuk. Mi jött ezután?

— Például a geofizikai adatbank története. Akkoriban ugyanis volt egy olyan terv, hogy mondjuk a kőolajlelőhelyek adatait informatikailag kell nyilvántartani. De megírtuk a SZTAKI történetét is. Ebben elmondjuk azt például, hogy mit köszönhet Vámos Tibornak a számítástechnika. Úgyhogy azt hiszem, ha majd egyszer írnak egy hazai számítástechnika-történetet, ezeknek a tanulmányozása nem lesz haszontalan. Volt olyan kutató-sunk, ami nem közvetlenül kapcsolódott a számítástechnikához, de nem is volt tőle független. Az Országos Kőolaj és Gázipari Tröszt – a MOL elődje – megbízott a magyar szénhidrogénipar szociológiai átvilágításával. Vagyis a kőolaj és gáz kitermelésétől és feldolgozásától el kellett jutni egészen az értékesítésig. Vizsgáltuk tehát a technológiai és a társadalmi változások összefüggéseit. Ekkoriban keresett meg Talyigás Judit, aki az OMFB-ben egy elektronizációs programot koordinált. Ez a technikai fejlődésnek a foglalkoztatásra gyakorolt hatásával is kapcsolatos volt. Ebben az automatizálás, a robotizáció, az informatika hatásának vizsgálata egyaránt szerepelt, ami mutatja, hogy akkor azért nem a számítógép jelentőségének kutatása volt az elsőrendű kérdés. De azért nagyon érdekes eredményekre jutottunk. Így például, arra, hogy az ilyen típusú modernizáció strukturális munkanélküliséget vagyis a képzettséggel-képzetlenséggel szorosan összefüggő munkahelyi problémákat okoz. Ebből egyebek között azt a – később helytállóan mutatkozó – következtetést is levontuk, hogy Budapest mellett Székesfehérvár lesz az a város, amelyben nem alakul majd ki drámai munkanélküliség, mert az emberek ott igen jól képzettek.

Ezt követően, még az 1980-as évek második felében az OMFB rendelt tőlünk – a műegyetemi szociológiai tanszéktől – egy kutatást az elektronizáció magyarországi terjedéséről. Én ennek a problémának a német irodalmát tanulmányozva – amely a műszaki-szociológiában a legerősebb a világon – arra a következtetésre jutottam, hogy minden nagy műszaki döntés politikai döntés. Innen kiindulva az az elsőszámú megválaszolandó kérdés,

hogyan egy politikai döntés miként válik műszaki döntéssé. Hogy a politikai akarat hogyan és mikor jelenik meg a műszaki eredményekben. A kérdés – továbbmenve – tehát az, hogy milyen módon születik meg egy nemzeti stratégia. Egy nukleáris fejlesztési, egy automatizációs, egy számítástechnikai program. És ha megvan egy politikai döntés, akkor az miként valósul meg. Nálunk erre az Elektronizációs Gazdasági Programfejlesztés volt a példa. Ebben benne foglaltatott a számítástechnika, az automatizálás, a robotizáció. Tehát minden, amit akkoriban csúcstechnikának, csúcstechnológiának minősítettek és valami köze volt az elektronikához. Itt használtuk az implementáció szót, ami azt jelenti, hogy megvalósulás. Vagyis, hogy az lesz-e valamely döntés eredménye, amelyet vártak tőle. És ha nem, hogyan torzul el a megvalósulás vagyis az implementáció. Esetleg miért hoz jobb eredményeket, mint amilyeneket vártak tőle. Mert persze ilyen is van. Nos, ezt a kutatást nem tudtuk végigvinni, mert közbejött a rendszerváltás. Ennek ellenére több kötetet jelentettünk meg az addigi eredményekről.

— A rendszerváltozás azonban nem hozott igazán lényeges változásokat az ön tudományos tevékenységében.

— Valóban nem, hiszen ugyanazokkal a kérdésekkel foglalkoztam a továbbiakban is. De még a szervezetek is megmaradtak ugyanazok, amelyeknek dolgoztam. Például 1991-től, az akkor már a Pungor Ernő elnöklete alatt működő OMF.

— Tehát a számítógépekkel való kapcsolathoz szinte magától értetődően vezették el korábbi munkái.

— Mire a számítógép-probléma elem került, világos volt előttem, hogy az persze nagyon fontos, hogy egy társadalom mennyit fordít kutatásra és fejlesztésre, de az még fontosabb, mennyire képes befogadni egy adott technikát, technológiát. Tehát amellet, hogy tudást termelő társadalomnak kell lennünk, a tudást befogadó képességünket kell minden erőnkkel növelnünk. És amikor a számítógéppel és általában az informatikával kapcsolatos problémákkal kezdtünk foglalkozni, akkor ezek az említett következtetést teljes egészében megerősítették. Az ezen a területen való tájékozódást és munkálkodást elősegítette, hogy jó néhány egykori hallgatóm-kollégám alaposan bedolgozta magát az informatikai szakmába. Így Talyigás Judit, akivel mint említettem, már jóval korábban is voltak közös munkáink. Kapóra jött tehát, hogy amikor 1998-ban, mivel hatvanöt éves lettem és a tanácskezelést átadtam utódomnak, Judit a kormányváltást követően szolt nekem, hogy az újonnan szerveződő Miniszterelnöki Hivatalba, a Stratégiai Tervezési Központba került, ahol Bogár László államtitkár a főnöke. — Mi a feladat? — kérdeztem. — Egy információs társadalmi program kidolgozása — hangzott a válasz. Persze, hogy örömmel kapcsolódtam be a munkába. Annál inkább, mert abban olyan kitűnő emberek vettek részt, akiket korábbról ismertem. Például Megyery Károly, Mojzes Imre, Szántó András, Székely Iván. A mi munkánkat Talyigás Judit koordinálta. Az volt a feladatunk, hogy téziseket készítsünk az információs társadalomról. Velünk pár-

huzamosan dolgozott az Orbán kormány Miniszterelnöki Hivatalában egy másik munkacsoport Havass Miklós vezetésével a Magyar Válasz elnevezésű ugyancsak informatikai programon.

— Nem volt rivalizálás a két csoport között?

— Ellenkezőleg. Arra törekedtünk, hogy összegeződjenek eredményeink.

— Hol a helye egy ilyen társaságban a szociológusnak?

— Erre azt is válaszolhatnám, hogy van, aki az informatikához ért és van, aki az információs társadalomhoz. De ez nem volna igazságos. Mert informatikus barátaim sok mindent jobban tudnak az információs társadalomról, mint én. Viszont azt hiszem, hogy nem véletlenül kerültem közéjük.

— Kell egy társadalomtudós?

— Inkább azt mondanám, a társadalomtudósra is szükség van egy ilyen munkában. Egyébként éppen az az érdekes, hogy ahogyan haladunk előre az időben, egyre nehezebb lesz eldönteni, ki kicsodának a tudósa. Az azonban tény, hogy amikor terítékre kerülnek az információs társadalom problémái, az embereket inkább az eszközök érdeklik, semmint maga a társadalom. Az, hogy hány számítógép van, hány mobiltelefon. A társadalom azonban nem ezt jelenti. A szociológust pedig éppen a társadalom érdekli. Ezt világosan mutatja, hogy az információs társadalommal kapcsolatban az utóbbi másfél-két évtizedben hatalmas szakirodalom született, ami folyton gyarapodik. Miután elkészültünk a Miniszterelnöki Hivatalnak írott Tézisekkel, magam is írtam egy könyvet, amelynek címe: Információs vagy tudástársadalom? Gyakorlatilag a Tézisek monografikus, tanulmányyszerű kidolgozásáról van szó.

— Mi ennek a munkának a röviden összefoglalható mondanivalója?

— Immáron eltűnőben van az ipari társadalom. A fizikai munka jelentősége az eddiginél is gyorsabban csökken. A szellemi munka minden korábbinál nagyobb helyet foglal el az emberi tevékenységben. Az informatikai eszközök hallatlan mértékben felgyorsítják a szellemi termelési folyamatokat. Ennek nyomán a társadalom gyökeresen átalakul. Megváltozik a munkamegosztás, a képzés, az életmód. Megváltozik a munkahely, a munkaidő fogalma. Új típusú társadalmi struktúra alakul ki. Az anyagi javak forrása nem elsősorban a fizikai munka, de nem is az anyagi vagy pénztőke, hanem a szellemi munka, a szellemi tőke, az információ, a kommunikáció. Az utóbbi években láthattuk, miként működik a virtuális gazdaság. Hogyan születtek, illetve tűntek el óriási vagyonok anélkül, hogy a valóságban mozogtak volna a pénzek. Nos, engem, mint szociológust nagyon érdekel, hogy mindez miféle új társadalmi egyenlőtlenségeket szül. Azt hiszem, nem úgy kell elképzelnünk az információs társadalmat, hogy az meg fogja oldani valamennyi jelenlegi problémánkat. Ha azt hinnénk, hogy vele beköszönt a bőség és a boldogság társadalma, az újfajta utópia volna. Nekem az a véleményem, hogy az információs társadalomban számos egyenlőtlenség növekedni fog. Nem véletlen az, hogy én megkülönböztetem az információ társadalmának és az információs társadalomnak a fogalmát. Az előzőben az a lé-

nyeges, milyen az információnak a társadalomban betöltött szerepe. Az utóbbit a társadalmi szervezet sajátos formájának tartom. Az információs társadalomban az információ termelése, forgalmazása, alkalmazása a termelékenység és a hatalom alapvető forrásává válik. Erről keveset szoktak beszélni. Pedig máris látszik, hogy bizonyos rétegek profitálnak a fejlődésből, mások pedig szinte reménytelenül kimaradnak belőle. Míg egyes rétegek az általuk birtokolt információ segítségével hatalmas vagyonokhoz jutnak, más rétegek az olykor legalapvetőbb információk hiányában csak vegetálnak. E tekintetben meglehetősen pesszimista vagyok, mert az információs szakadékot egyelőre csak mélyülni látom. Egy Bernstein nevű angol nyelvész mutatott rá, hogy ha a gyerekek ingerszegény környezetben nőnek fel, akkor a nyelvi kifejező készségük is szegényes lesz. Tehát híján lesznek annak a szókincsnek, amelynek a segítségével el lehet játszani a társadalomban azokat a nyelvi játékokat, amelyekkel karriert lehet csinálni, boldogulni lehet. Ez ma úgy fest, hogy aki nem számítógép mellett nő fel, az képtelen lesz beilleszkedni az információs társadalomba. Már ma is megfigyelhető, hogy fiatalok, például egyetemisták villamoson, tömegközlekedési eszközökön olyan számítógépes fogalmakat használnak, amelyeket az idősebbek nem értenek, noha természetesen magyarul beszélnek. Sőt már ma is az a helyzet, hogy nem csupán az számít, hogy van-e valakinek számítógépe vagy nincs, hanem az, hogy milyen az a számítógép, és hogy a gazdája mit tud vele kezdeni. Hiszen a számítógépben óriási tudás van felhalmozva és az a kérdés, hogy az, aki kezeli, ki tudja-e ezt a tudást használni. Ezért félrevezetőek azok a közvélemény-kutatások, amelyek arról számolnak be, hogy hány számítógép van Magyarországon. Hiszen arról nem tájékoztatnak, hogy hányan vannak, akik csak játékra használják. Nekem a tudással van a legnagyobb bajom. Ez is egy jellegzetes szociológiai probléma. Hogy a magyar társadalom számítástechnikai kultúrája mélyen azoknak az eszközöknek a színvonalá alatt van, amelyek rendelkezésre állnak. Tehát az eszközök képességei és az emberek tudása között is szakadék van.

— Ön tanácsadóként dolgozik az Informatikai és Hírközlési Minisztériumban. Mivel foglalkozik ott?

— Készülőben van a nemzeti információs stratégia és ennek a munkának a keretében azt vizsgáltuk, hol áll ma Magyarország az információs társadalom kialakításában. Európai Unió normák alapján próbáltuk felmérni, milyen a helyzetünk a nemzetközi mezőnyben. Tehát megnéztük, milyen a számítógéppel való ellátottság, a képzettség, az informatikai eszközöknek az egészségügyben, a közlekedésben, az iskolarendszerben és másutt való alkalmazása. Azt tapasztaltuk, hogy eléggé nagy az elmaradásunk még az Európai Unióhoz most csatlakozó országok körében is. Hogy Szlovénia előttünk áll, az még csak érthető, de hogy Észtország is, az már sokkal kevésbé. És nemcsak az eszközökkel való ellátottságban, hanem az alkalmazásban is. Arról már nem is beszélve, hogy Máltán és Cipruson milyen elképesztő a fejlettség. Majdnem száz százalékos a lefedettség. Nagyon tanulságos – és

ezt igen kevesen tudják – hogy a Skandináv államok a XX. század elején igen szegények voltak. Az ő történetük az utóbbi száz esztendőben valóságos sikertörténet volt. A finneké pedig ezen belül éppen az információs társadalom kibontakoztatásában példamutató. Finnországban a internethez való hozzáférés és a tartalomszolgáltatás felhasználása nyolcvan százalékos. Ettől bizony mi nagyon távol vagyunk. Szerintem a mi lemaradásunk megszüntetésében nagy szerepet kellene szánni az eszközökhöz és a szolgáltatásokhoz való közösségi hozzáférésnek. Ismeretes, hogy milyen mértékben leszakadtak bizonyos régiók és települések, rétegek és embercsoportok. Szinte bizonyos, hogy ők nem tudnak a megfelelő eszközök birtokába jutni. Még kevésbé képesek a lehetséges szolgáltatásokkal élni. De hát ennek nem kis akadályai vannak. Épp szakértői munkám kapcsán volt szerencsém olvasni egy jelentést a számítógépnek az egészségügyben történő használatáról. Ebben sok mindenről volt szó, csak egyetlen dologról nem. Mégpedig arról, hogy a beteg mi módon folyamodhat az egészségügyhöz valamilyen szolgáltatásért a számítógép segítségével. Magyarán még a vizsgálatot végzők fejében sem fordult meg az, hogy vajon mi haszna lehet a páciensnek az egészségügy számítógépesítéséből. Hogy vajon be lehet-e jelentkezni egy rendelésre, lehet-e gyógyszert rendelni, konzultálni. Tudjuk, hogy nem, mert a magyar beteg, azon kívül, hogy ha megjelenik a rendelésen és ott beütik a gépbe az adatait, alig kap másfajta informatikai szolgáltatást. Még a saját házi orvosunkat sem érhetjük el számítógép segítségével, a kórházról nem is beszélve. Félreértés ne essék, én azzal tisztában vagyok, hogy a szakemberek közötti kapcsolatokban, a gyógyító munkában rohamosan növekszik a számítástechnika szerepe. De nem erről beszélek. Ez természetesen döntő fontosságú része az informatika egészségügyi alkalmazásának. Ettől azonban még nem lesz információs társadalom az egészségügyben. Csak akkor, ha ott egy teljes, a betegeket mindenoldalúan kiszolgáló rendszer működik. Szerintem azonban ennek a rendszernek a kiépítése túlságosan körülményesen történik.

— Beszélgetésünk végén azt kell megállapítanom, hogy ha ön nem is peszsimista, de kevésbé optimista, mint informatikus kollégái. Vagyis, hogy önnek, mint szociológusnak, több a kételye a fejlődéssel kapcsolatban, mint nekik informatikusként.

— Valójában inkább tényleg mesterségbeli különbségek vannak közöttünk. A mérnökök, a természettudósok az eszközökre koncentrálnak, a szociológus a társadalomra. Őket az eszközök fejlődésével kapcsolatos kérdések érdeklik inkább, engem pedig az, miként reagálnak az eszközök létrejöttére, elterjedésére a társadalmi szereplők. Én úgy gondolom, hogy mindenféle adat értelmezhetetlenné válik, ha az emberek szubjektív érzéseit figyelmen kívül hagyjuk. Összegezve azt mondhatnám, hogy nekem, mint szociológusnak az a problémám, hogy az eszköz, a számítógép felől nézve nem tudok rá választ adni, hogy miért akarnak az emberek egyre több és jobb információt. A használók felől nézve: talán.

FARKAS JÁNOS a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Szociológia és Kommunikáció Tanszékének egyetemi tanára. 1933 március 11-én született Sárkeresztúron. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán 1957-ben szerzett filozófia-logika szakos tanári diplomát.

1957-68 között a Veszprémi Vegyipari Egyetemen oktatott. 1960-ban Einstein relativitáselméletéből doktorált, közben elvégezte az ELTE Természettudományi Karán az elméleti fizika kiegészítő szakot. 1967-ben Moszkvában a Lomonoszov Egyetemen szerezte meg kandidátusi fokozatát a tudományok rendszerezése, osztályozása témakörben. 1969-től az MTA Szociológiai Kutatóintézetének igazgatóhelyettese.

1974-ben a London School of Economics-on két trimesztert végzett. A Szociológiai Intézetben 1975-ben megalapította a Tudomány-és Technikaszociológiai Osztályt, 1984-ben pedig a BME-én a Szociológiai Tanszékét. Négy évig az akadémiai K+F Kutatócsoport vezetője volt. Jelenleg a BME Emeritus Professzora, az MTA Szociológiai Kutatóintézetében tudományos tanácsadó. 1980-ban a műszaki fejlesztés szociológiai problémái témakörben szerezte meg akadémiai doktori fokozatát.

Több nemzetközi tudományos szervezet tagja és tisztségviselője. 1982-86 között a Nemzetközi Tudományszociológiai Társaság Tudományszociológiai Bizottságának elnöke, a Nemzetközi Tudománypolitikai Tanácsnak pedig alelnöke. Több hazai és nemzetközi szakmai folyóirat szerkesztője, szerkesztőbizottsági tagja, tanácsadója. A Nemzetközi Társadalomtudományi Díjat is megkapta. Számos tudományos, akadémiai és más szakmai bizottság tagja, tisztségviselője. Volt a Magyar Szociológiai Társaság elnöke, alelnöke, MTA Közgyűlési képviselő, az MTA Szociológiai Bizottságának elnöke, az OTKA posztdoktori Kuratóriumának tagja, Jelenleg a Magyar Akkreditációs Bizottság Szociológiai Szekciója társelnöke, a BME tudomány–technika és mérnöktörténet Ph.D. iskola Habilitációs Bizottságának tagja, a Rézler-Kuratórium elnöke. Az Alapítvány támogatja a munkaügyi vitákkal kapcsolatos elméleti és gyakorlati kutatásokat, szakértői tevékenységet, az e témakörben érdeklődő fiatal szakemberek képzését, a döntőbíráskodással és egyeztetéssel foglalkozó szakemberek továbbképzését, a nemzetközi és hazai idevágó adatok, tapasztalatok összegyűjtését és publikálását. Angol diplomája (ACAS) alapján tagja volt a Magyar Munkaügyi Döntőbíróság Szervezetének. A Hírközlési Főfelügyelet Elnöki Tanácsadó Testületének tagja volt, külső szakértőként dolgozott a Miniszterelnöki Hivatal STRATEK nevű szervezetében. ENSZ, UNESCO és az EU V. Keretprogram regisztrált szakértője. Mintegy kéttucat könyve, több egyetemi jegyzete és közel kétszáz magyar és idegen-nyelvű tanulmánya jelent meg. Eddig mintegy 180 nemzetközi konferencián vett részt. A tudomány-és technika, az innováció, valamint a környezetszociológia témaköréből választja kutatási témáit, de az utóbbi években az Információs Társadalom, a regionalizmus és a társadalmi tér kutatásával is foglalkozik.

2002-ben tagja volt az Információs és Hírközlési Minisztérium szakértői csoportjának, amely a Magyar Információs Társadalom Stratégiája (MITS) kidolgozásával foglalkozott. Az IHM Monitoring-bizottság tagjaként (mint külső szakértő) részt vett az ágazati rész-stratégiák értékelésében és a nemzeti stratégiával kapcsolatos monitoring vizsgálatok előkészítésében és értékelésében. 2002-ben Információs- vagy tudástársadalom? címmel monográfiája jelent meg az Információs Társadalom elmélet-történeti és módszertani problémáiról.

Budapest, 2003. augusztus.